

Manuel Murguía

[Tradución de Diego Pardo Amado]

Rosalía Castro

– Ouen es ti e que che falta?
– Son un bardo alemán; cando falan alí dos primeiros pronuncian o meu nome. Fáltame o que a moitos na Alemaña; cando falan alí dos desgrazados, repiten tamén o meu nome.

H. HEINE

O viaxeiro que baixando de Santiago a Padrón, deixase á súa dereita a antiga colexiata de Iria e seguise polo agreste e solitario camiño que, flanqueando pequenos outeiros e a través de prados eternamente verdes, conduce á aldea da Arretén, situada nunha aba do Miranda, chegaría ben axífa ao portón que dá entrada ao patio e casa señorial dos Castro, e é valo e límite e cabeza da rústica poboación que se estende aos seus pés. A nova vivenda, fiel reflexo do *manoir* bretón, ocupa, sen dúbida ningunha, o mesmo espazo que a vella fortaleza, desde a cal se defendían aquelas gargantas e vixiaban ao mesmo tempo os vasalos levadores das contiguas herdades. Pouco se precisa, vendo aquel edificio, para comprender que máis dunha e máis de vinte xeracións se criaron baixo os seus teitos.

A nova morada, que conserva aínda a disposición, os pormenores, o ar da casa nativa da décimo sexta centuria, é o que se di un pazo campesiño do século XVIII. Nel as dúas arquitecturas, renacemento e estilo restaurado, danse a man a través de douscentos anos. A arcada que sostén o espazoso balcón de pedra que corre ao longo da fachada ten o selo característico das construcións galegas de mediados do século pasado. A mesma capela en que campá o escudo da familia e leva a data de 1585, é tamén do estilo que denominei dos mestres de obras. Mais o novo e o vello, o que pertence a tempos máis afastados e o que case nos corresponde, uníronse e compenetraron de tan íntima maneira e tomaron tal ar de vetustez, que o seu só aspecto delata á primeira vista a vella e gloriosa casa feudal, grata ao poeta e ao historiador, porque como ser

Manuel Murguía de mozo

vivo fala do pasado con voz máis eloquente que as mesmas crónicas ás cales se fiou a lembranza dos que habitaron as extensas salas, as vastas soidades e os lugares confiados ao seu paternal goberno.

Ao entrar no patio e subir a escalinata que dá entrada á xa esquecida vivenda, gáñannos de golpe as tristeszas que producen sempre na nosa alma os supremos abandonos. Reina o silencio apenas turbado polo chío dos paxaros, que ao vovos entrar abandonan espantados a vella cornixa por onde paseaban gravemente. Áchase alí algo de austera e santa soidade, só posíbel dentro dos antigos mosteiros, dos cales eran irmáns polo destino, os castelos e vivendas señoriais. Mais ¡ai! cando o home se achega a semellantes ruínas –en pé ou non, tanto ten– séntese como tocado da tristeza de que están cheas. Flotan sobre elas non se sabe que de frío e morto que aflixe profundamente. A nada das glorias humanas é máis que nunca visíbel. E en van os altos carballos enchen de sombra e de rumores o bosque umbrío ou se recortan no horizonte; en van a fonte desborda sobre a pía as súas augas e os ventos suspiran nas grandes salas, noutrora poboadas de voces harmoniosas; nada turba aquela paz soli-

taria que é o seu nimbo, mais nada é capaz tampouco de apagar a penosa impresión que a súa soa vista desperta nas almas sensíbeis. Ocorre preguntarse que ficará de nós, cando os que parecían eternos non son xa máis que cousas que dormen no esquecemento.

Contan os mariños, que cando un buque está próximo á súa ruína, as ratas que poboan a bodega abandonan o vello casco: así fixeron os nobres de segunda orde. Deixaron de vivir entre os campesiños, que eran os seus fillos, e do seu amor, que era a súa forza, perdendo deste xeito un poder que descansaba no ben que facían e en non permitir que se fixese o mal. Aqueles lares en que durante séculos se prendeu un mesmo lume, e que eran refuxio dunha familia que non se extinguía xamais; aquelas casas de onde non se saía senón na procura da gloria e ás cales non se voltaba máis que en demanda da paz e da morte, están hoxe baleiras e desertas. Faltan as aguias, e no niño abandonado non se quentan os pitíños. Batidas por todos os ventos e todas as desgrazas, están en pé, como para nos dicir que aínda hai maiores soidades, que aínda hai ruínas máis tristes e elocuentes que as que aquelas mudas pedras encerran e delatan, e son as que se aníñan no corazón do home, é igual que as vingativas Euménides, devórano e atormentan. Porque se non é para iso, para que daquela? Que fan en pé?

Esta antiga casa, como todas. Ao desprendérense os seus fillos dun poderío que xa non exercían, perderon até o instinto de conservación. Fuxiron asustados da súa propia tumba. Inútiles xa, mudaron de fogar para morrer máis descoñecidos, e nada, nada os lembraría, se unha muller da súa raza –reunindo en si todas as perdas enerxías e renovando as pasadas aptitudes– non tivese feito inmortal aquel antigo apelido, e sagrada aquela orixe, pois éncheo e cobre cos resplandores do seu xenio.

Mais isto non foi sen tomar para si tamén todas as desgrazas propias das familias que perecen. Desde os

seus primeiros anos, estivo xa, materialmente, entre a vida e a morte; parecía levar no seu corazón os secretos terrores que sentiu a súa nai todo o tempo que a tivo nas súas entrañas. Baixo estes ceos que lle son tan propicios, nestas risoñas chairas de Iria Flavia, ao pé dos outeiros que as cercan, e beiras das correntes que as fecundan tería pasado a súa vida, se os primeiros contratempos non a obrigasen a marchar á triste cidade en que nacera! e á cal tornaba para facer dela a súa única patria e a patria dos seus fillos. Atrás deixaba as lembranzas da infancia e os seus primeiros ceos risoños. Sempre que as durezas do inverno compostelán, os seus fríos aires e continuas chuvias a puñan á beira do sepulcro, en que tantas veces tivo posto o seu pé, tornaba ás alegres veigas e bañábase nas súas morezas e vivía dos seus claros resplandores. Respirando estas brisas, que levan a un tempo nas súas ás o perfume do campo e o das ondas, os feridos pulmóns renovábanse e tomaban nova forza; e a que chegaba semellante a unha planta que se inclina e agosta, ergúfase e reverdecía, tornando á vida, ás ilusións da mocidade, a todo canto de risoño enche á súa hora o corazón das doncelas. Parece que aquí, baixo este mesmo ceo onde, como noutro tempo, procurou agora o seu doce refuxio, tiña que realizarse sempre o prodixio da súa infancia, e que estas chairas, -como o vello sepulcro sobre o cal a puxeron moribunda e devolveuna viva- tiñan para ela a mesma virtude e renovaban, cando era preciso, o antigo milagre.

A existencia é, na verdade, ben dada para todos aqueles a quen as contrariedades da vida non fatigan demasiado; mais ¡que pesada carga para os que persegue a desgraza, e canto maior aínda para os que marchan suspendidos sobre o afán dos seus propios pensamentos! E se a alma atormentada é a dunha muller?... Ben pode dicirse daquela que os seus sufrimentos non han de ter límite, que as penas se duplican ao caer sobre o seu corazón, que as súas bágoas, lonxe de

Retrato de xuventude de Rosalía de Castro

seren para ela un consolo, chaman con dobre forza as novas bágoas. Quen as coñece? Quen as conta? A quen interesan? Quen é nin que importa, así sexa a máis ilustre, así a máis coñecida? Que outro camiño, senón o da morte, ve ante os seus ollos? A mesma notoriedade, non é para ela un perigo?

Por máis que a comparación sexa vulgar, sempre se dirá da muller que, como a violeta, tanto máis agochada vive, tanto é mellor o perfume que exhala. A muller debe ser sen feitos e sen biografía, pois sempre hai nela algo a que non debe tocarse. Limitada a súa acción ao círculo da vida doméstica, todo o santifica desde que entra no seu fogar. Ten na terra unha misión dos ceos, e a súa felicidade debe consistir en enchela sen vangloria nin remorsos. Trasládase toda enteiramente aos seus fillos, vive no seu corazón, sen que as súas penas sexan outras que as que os feren ou con eles se relacionan.

E se isto é verdade, ¿Qué dicir de quen non fixo outra cousa que sopor-

tar os múltiples golpes que a maltrataron e a canto máis amaba na terra? Se se referisen coa súa terrible verdade os sufrimentos experimentados, antes, agora, en todo tempo, ben se vería que poucos días de felicidade contou, que longo e duro foi o seu cativoiro, e de que maneira inusitada os contratempos dobraron alma tan enérxica e apaixonada. ¡Como a foron procurar ao silencio da súa casa e ao apartamento do seu voluntario desterro, feríndoa no medio dos seus fillos, ausente o que era o seu amparo, cando crían que o golpe que lle asestaban era o único que lle faltaba para morrer!

Dise que así proba o ceo os seus escollidos!...

Esta vida de dor comezou axiña para ela, porque física e intelectualmente a súa precocidade foi grande. Contaba apenas once primaveras cando compuxo os seus primeiros versos e tivo que mudar o seu traxe de nena polo da muller. Con el fánse as alegrías da infancia e chegaban os

primeiros coidados, aqueles que asaltan as mozas tan axiña se arriscan nos sendeiros do mundo. ¡E que amargos e tristes para os que, tocando apenas nos límites da mocidade, teñen xa que loitar coa tristísima realidade! Fica sempre no seu corazón un non se sabe que de baleiro, que nada enche. Isto teñen os prematuros desencantos: cando se sentiu todo o seu peso, xamais se esquecen. Pasará o mar sobre eles, como di o poeta, e non será quen de apagar a mancha que deixan no noso corazón.

Isto foi casualmente o que aconteceu á nosa escritora: levou sempre aberta a ferida causada polos primeiros desencantos.

Os ventos da desgraza, que tan rudamente se desataron contra ela, comezaron por afastala de todo canto amaba; da súa terra, da súa nai, das súas esperanzas e até dos soños, ben modestos por certo, posíbeis a unha moza de provincias. Nela non ficaba xa en pé, nos seus mellores anos, senón a firmeza da súa alma e a bondade sen límites que a enche. A mesma poesía que encantara as súas horas solitarias foi esquecida por completo: non parecía outra cousa, senón que se preparaba para a morte, agardándoa coa doce voluptuosidade de quen sabe que só así poderá escapar ás tribulacións que a esperan.

Lonxe da súa casa e dos coidados maternos, sufrindo como poucos as inclemencias do ceo madrileño, as íntimas dores que a aflixían —e que só podía facer tolerábeis unha branca luzada de xuventude, —as incertidumes que enchían a súa alma sen horizonte nin esperanza, as tristezas da ausencia rendíndoa ao seu peso, ferírona tan sen piedade, que houbo momentos en que puido esperar confíada que as horas da súa dor serían breves e que axiña as portas da eternidade se abrían de par en par.

E canto tardaba para ela esta hora da suprema liberdade!

Das sedutoras promesas que unha prematura xuventude se compracera en despregar perante os seus

Retrato de Manuel Murguía realizado polo seu fillo, Ovidio Martínez-Murguía

ollos, non ficaba unha soa que non tivera erguido o voo na procura doutras almas máis felices en que facer o seu niño. A realidade facíaa coas súas espiñas; as asperezas da vida, cos desenganos en que son tan pródigas. Ás súas grandes tristezas engadíanse as dores materiais, as inacabábeis angustias que lles son propias e os acerbos presentimentos que enxendran.

Estas horas solitarias formaron o seu corazón e impregnárono para sempre da profunda melancolía que baña as súas composicións. As musas necesitan tocar coas súas ás a realidade; a este prezo comprarán sempre os seus triunfos; mais ¡ai! ela podía moi ben pasar sen tan amargo cáliz, porque non o ambicionaba. Coñezo cantos inmortais, di o poeta, que son un puro xemido. A que amaba a serenidade da alma e dos ceos, a que pedía tan só paz e silencio, algunhas primaveras máis, os horizontes da patria, as rosas dos seus cam-

pos e os tornasoles dos mares do seu país, non merecía por certo poder dicir tan axiña e con tanta verdade como ela, que baixo os seus loiros cabelos aniñaba a dor.

*Car sous cheveux blondes je connais la douleur.*²

O mesmo coidado que outros poñen en se deixar ver e conquistar un posto no mundo literario, puxo ela sempre en fuxir aos vans rúdos e perigosas facilidades. Os versos que en horas de tristeza escapaban dos seus labios, eran esquecidos ao día seguinte. Ninguén os coñecía. Foi necesaria unha serie de circunstancias fortuístas para que algunhas desas composicións traspasasen os límites do fogar e se desen á estampa. Non a levaba a tanto o máis pequeno entusiasmo, nin menos o amor que puidesen inspirarlle as pobres fillas do seu corazón e das súas horas solitarias. Porque desde os primeiros pasos díxerase a si mesma que nin buscaba a gloria nin a amaba en maneira

Entrada na fábrica de Fiados Barcón, Ferrol a finais do XIX. Empregadas formando en fila agardando ao patron

ningunha. Así compréndese que, grazas a esa mesma indiferenza, saísen á luz as súas primeiras poesías, sendo mans alleas as que lles prodigaron os coidados que toda publicación reclama dos autores. Ignorándoo, e non importándolle, sen esperanzas e tamén sen amor propio, deixounas ir á ventura, sen se coidar máis delas nin pensar que puidesen interesar a ningunha alma, nin menos durar máis alá do que duran as rosas, as súas irmás na fermosura e tamén na brevidade da vida. Así o desexaba ao menos.

E tiña razón! Non porque aquelas breves páxinas non fosen acreedoras aos eloxios que, sen coñecer a súa autora, tiveron o doce consolo de lles prodigar, senón porque non todas merecían as honras da impresión. Na súa inexperiencia da vida literaria, da cal tan afastada se achaba, non podía comprender que os primeiros dons da musa deben ser coidadosamente preparados e escollidos pola man do autor, pois deciden ás veces dunha vida, e rompen ou afirman unha vocación. Calquera, ao ler aqueles versos, sabendo que a súa autora aínda non fixera vinte anos, tería dito que a atormentaban as ansias do aplauso público, cando o seu libro era casualmente a proba do ningún aprezo que facía de tales cousas e do lonxe que se achaba de crer que con el se abría o camiño que debía conducila aos triunfos que a agardaban. A ilusións que sobre este punto puidera abrigar, ficaban á porta da casa en que esperaba concluír os seus días sen ambición, enchendo os deberes de esposa, nunha grata medianía e nun santo e perpetuo esquecemento. Talvez pensaba que non os sobreviviría, grazas, xa á morte material que tan perto de si vía, xa a aqueloutra gloriosa e

que tantas mulleres de grandes dotes aceptan, o día que entran no fogar conxugal para ser a súa éxida.

A malaventura de Galiza, que en máis dunha ocasión viu malograr os seus mellores enxeños, non quixo por esta vez que enmudecese aquela voz, nin se rompese aquela lira. Foi unha desgraza para a nosa escritora? Estou tentado a crelo así. Conservándose para a súa patria, conservouse así mesmo para os seus grandes infortunios.

Non os vou contar. Para que? Un día veu formar comigo o novo fogar e crear unha familia. Desde entón unha é a vontade e un o amor baixo deste teito, visitado por cantas aflicións poden caer sobre as almas feridas perpetuamente. Sós deixounos a nai querida, e sós tamén aquel fillo amadísimo, que non viviu máis que o tempo necesario para facer no noso corazón eterno recordo, inconsolábel a perda. Entre estes dous sepulcros, todo un mundo de contrariedades. Breves os días do sol, aladas as ditas, fugaces as alegrías, sós constantes e duradeiros os rigores da fortuna. Consólanos os fillos que nos rodean, en cuxos ollos brilla xa un raio daquela intelixencia que co sangue recibiron no seo de súa nai, e cuxo corazón parece formado coas mesmas xenerosas fibras. Refléctese nelles, que prometen ser coroa da súa ancianidade, consolo dos seus derradeiros días.

Unha verdadeira noite reinaba no ceo literario de Galiza. Os soldados andaban dispersos, os combates eran imposíbeis. De todo aquel rumor, de todas aquelas esperanzas nadas á calor da revolución de xullo, non ficaba máis que un eco, unha esperanza que vivía e se manifestaba nas columnas de *El Miño*, o xornal que dunha ma-

neira máis decisiva influíu nos destinos do noso país. Nel refuxiárase canto conservabamos de vivaz e fecundo, nel reflectíase o espírito dunha xeración que parecía ter traído ao mundo como única tarefa, a de crear unha nova Galiza e fecundar os xermes de vida que este pobo encerra. Perseguíase un imposíbel? Non é doado dicilo, aínda que pola miña parte aseguro que ninguén acreditaba en semellante cousa. Tiñan fe na virtualidade da súa obra: crían nos seus milagres. Tentar a rexeneración a que aspiraban, era unha proba de que se ía a algo sólido e durábel. Non quería morrer sen ter combatido naquel especialísimo torneo, en que a dama dos nosos pensamentos era a pequena patria. E pois todo o que vive se resiste á morte, aceptouse a loita, como unha proba de que aínda vivíamos.

Cada un escolleu o seu posto, e a nosa escritora, que, como a muller gala, seguía aos seus ao combate, coñecendo que podía axudalos, colocouse resoltamente nas primeiras filas.

Como medio máis eficaz de voltar á vida a un pobo que á forza de desgrazas apenas se tiña conciencia de si propio, tratábase por todos de penetrar nos seus limbos, alumealos con aquela luz necesaria, para que canto nos pertence tomase corpo e fose visíbel aos ollos dos demais. O pasado coas súas sombras, o presente coas súas dúbidas e desalentos, canto fora Galiza, canto era aínda, ou podía selo, pedíannos unha ollada e un pensamento. Sentíamos como por instinto, que antes de nada era preciso rehabilitar o país galego, realizar as súas esperanzas e traducir en feitos o que aínda non puidera pasar da categoría de tentativas máis ou menos afortunadas. Esta dirección puramente provincial, non era na verdade cousa nova, mais tomaba nas nosas mans maior forza. Por máis que puxésemos nisto a nosa alma e o noso sangue, outros antes quixeran o que nós: non era a primeira vez que se

Ofrenda froral na tumba de Rosalía nos anos 20. Este espazo será un lugar fundamental de peregrinación galeguista

perseguían tan nobres ideais, proba da vitalidade dos pensamentos que nos animaban. Se antes non se realizara, era porque faltara a unidade nos traballos, e unha máis clara noción en todos da obra emprendida. Así resultou estéril, pois só podía ser fecunda sendo completa.

As novas correntes tiñan polo tanto maior eficacia, pois dirixíanse a unha fin, clara, definida, concreta. Consagradas polo suceso, alentadas polo dobre interese da curiosidade e cariño con que eran recibidas polo país, compréndese que, pois a empresa era aceptada, fose máis fácil. Todos querían poñer a súa pedra no templo que se levantaba e aportar á obra común o seu esforzo ou o seu sacrificio.

Nunca por tanto se sentían máis vivamente eses desexos, nin tomaban máis corpo, nin eran máis firmes tan nobres propósitos, como cando, lonxe da patria, e en medio das soldades castelás, pensábase nos cam-

pos paternos e críanse ver os horizontes que os limitaban. Así era, que entre o ausentes se falaba deles como os profetas *super flumina Babilonis*. Pensade agora que pasaría no corazón dunha doente nova e soa, que deixando en Galiza a nai e a filla, sentíase de novo languidecer e morrer baixo o ceo para ela sempre inhospitalario da España central.

Era unha morna tarde dos primeiros días da primavera castelá. O sol alumeaba a vasta extensión, o ar era puro e tibio, apenas sentíase pasar como un suspiro. As plantas en xerme exhalaban os aromas que anuncian os fermosos días: o ceo era claro e transparente, o temple suave, os horizontes dilatados; só faltaba para animar aquel cadro as árbores, as nosas amadas árbores, as ondas cristalinas, os perfumes dos prados e os seus verdes intensos, os rúidos de que están poboados os vales e os outeiros galegos. Rodeábanos a desolada estepa, sen unha sinuosidade que

rompese a liña igual e extensa, sen máis tons que os quentes e enteíros propios daquelas chairas. Só aló, ao fondo, o vello Guadarrama, en cuxo bico branqueaba a neve, recortaba o horizonte que os últimos raios do sol encendían e fermoseaban.

Contemplando este cadro, e lembrando en presenza de semellantes esterilidades a exuberancia dos campos galegos, sentiu a nosa escritora a necesidade de escribir e publicar un libro en que se reflectisen con toda a súa poesía e pureza, as paisaxes e a vida enteira da xente do noso país. E querendo romper con canto a rodeaba e era tan pouco acepto, prometeuse a si propia escribilo en lingua materna. E aquela mesma noite, presa a alma das profundas tristezas de quen, sen tocar nos seus vinte e catro anos, se cría xa cun pé no sepulcro; sospeitando que xa non voltaría a ver de novo o ceo da triste Compostela, baixo o cal a agardaban, trazou coa man rápida e coa brevidade da improvisación, aqueles versos tan tristes e tan fermosos que levan por glosa a canción popular máis en consonancia co estado do seu espírito, *Adios ríos, Adios fontes*, versos que viron daquela a luz en *El Museo Universal*.

Tal foi a orixe dun libro que tan especial infuxo exerceu na literatura galega contemporánea. Fillo do exaltado amor do país, concibido en hora da máis fonda melancolía, reflectiu nas súas páxinas algo do inocente e xuvenil dunha alma que non vivira afnda e a amargura dos que non esperan vivir moitos días e están perpetuamente cun pé no insondável.

Ela como ningún outro!.... porque preparándose a acometer a súa empresa, sentiu que se recrudecía os seus males e que se achaba máis perto que nunca do sepulcro. Talvez desexaba xa penetrar nas súas tebras e que acabasen para sempre as incertidumes que a tiñan constantemente esperando o seu fin. Talvez ansiaba aquel momento en que, como ao irlandés que sucumbe nas soidades do

Emilio Castelar y Ripoll (Cádiz, 1832 — San Pedro de Pinatar, Murcia, 1899). Autor do prólogo a "Follas Novas" de Rosalía. Político e escritor español, último presidente da Primeira República Española

Novo-Mundo, lle fose dito ao enterrala:

-Ea! Volta a Galiza! Volta á túa patria!- Porque o certo era que lonxe da súa terra se sentía acabar sen remedio.

Foi, pois, necesario voltar ao país. Só os aires natais podían salvala. E na súa procura veu confiada, cando todos crían que non vería caer máis follas que as que comezaban a agromar nas árbores das avenidas, gratas ao seu corazón e aos seus ollos, tan poboadas para nós das máis doces e santas lembranzas. Mais ¡ai! que outras cousas queridas viu caer antes para non se erguer máis, pois a pouco de chegar á súa casa, a súa nai morreu de golpe nos seus brazos e cando menos o esperabamos. Aquel corazón, ferido por tantas ausencias, quebrouse ao fin ao peso dos antigos sufrimentos. Deus non quixo negarlle o supremo favor de que a filla máis que amada, estivese ao seu lado para recoller o seu derradeiro suspiro e a mirada postrema.

Esta dor das dores foi para ela profundo e inapagábel. Como Leopardi, para dicir tamén, "que o mal que a privara do uso da vida, non lle daba sequera a esperanza da morte", pois nin chegaba o consolo, nin o esquecemento era posíbel, nin acababa de romperse o fráxil vaso da súa existencia. Ao fin triunfou a xuventude e gozou algunhas horas de paz; mais apenas se dirixía aos seus soños doutros días unha mirada indiferente. O proxecto que abrigaba de consagrar a

Galiza as primicias da súa musa, podía darse por abandonado, pois nunca como daquela se sentiu máis disposta a se sepultar por completo e para sempre na escuridade do fogar e vivir nas súas apacíbeis quietudes. Non abrigando desexo ningún de gloria, ¿para que escribir? Dícase. E na verdade que para interromper aquel fondo silencio, para dar vida aos mortos de entón, parece como que se precisaba algo máis que a voz dunha muller e os acentos dunha musa do bremente feminina.

Mais foi así. Impreso o primeiro prego dos *Cantares*, sen que diso tivera nova, viuse obrigada a escribir o resto do libro a medida que as caixas demandaban orixinal. Á présa, sen dar tempo a que secasen as cuartillas, sen corrixir nin ler ao día seguinte o escrito a véspera, fecunda, abundante, espontánea sobre toda ponderación, foi dando, hoxe unha, mañá outra, a maior parte das composicións que forman aquel pequeno volume. Dun só golpe e case sen erguer a pena do papel, escribiu as sesenta oitavas do *Conto de Vidal*. Pastor Díaz, a quen a morte non permitiu escribir as páxinas que debían precedelos, aseguraba non ter lido nada máis corrente, nin máis puro, que aqueles versos. Engadía, que se compracería en dicilo así. Que lle agradaba aquela nova aurora e aquel fresco ar da patria, que vivía encerrado nas estrofas máis completamente populares a lle falar dos floridos campos de Galiza. Que así como ao fronte das poesías de Zorrilla fixera a defensa do romantismo -polo inaugurado antes, na súa cela de colexial- faría o eloxio do movemento provincial, que tantas cousas novas traía á superficie, que tantas e tan nobres revelacións facía e do cal tivera, así como unha visión e un presentimento. Porque aquel grande home de Estado, a quen non agradaba a unidade de Italia, casualmente porque rompía tradicións e esfarelaba pobos, aseguraba que as provincias españolas estaban destinadas -pola gran diversidade do seu

sangue- a reconstruírense e recobren a súa fisonomía nun período non moi afastado. Contra o que algúns espíritos superficiais aseguran, sostíña que a tendencia a crear a pequena patria é o que ha de salvar dun completo esnaquizamento a canto hai de vital nos pobos europeos. É o único vivaz e orixinal que posúe a sociedade moderna, atacada como ningunha outra, do mal nivelador da unidade e da centralización.

Mais o que máis a agradaba era ter escrito o libro naquel docísimo dialecto que falara na súa infancia. Ponderaba por demais achalo desposuído de voces bárbaras e xiros prosaicos con que tantos lixaron a lingua e a poesía galega. Os versos cadenciosos e fáciles irmanábanse ao fin cunha dicción propia e sen afectación nin pretensión ningunha, tan conforme coa índole dos asuntos e que semellaba a corrente dun río, cando arrastra con rapidez o que se confía ás súas ondas. Até entón ninguén falara a nosa lingua con máis pureza nin mellor acerto. O noso idioma saía dos seus labios completo e feito, tanto que se os cantares populares que glosa non fosen en itálica, ninguén sabería distinguilos dos que se debían á súa inspiración. Eis a verdadeira pedra de toque en que se ha de avaliar o enxebe da súa linguaxe, non empregado aínda na produción literaria. O día en que un completo coñecemento da poesía popular faga posíbeis tales comparacións, verase que a nosa escritora, non só tiña o instinto, o candor e a expresión dos sentimentos populares, senón que falaba a lingua do seu pobo, coa mesma sinxeleza e afecto que o noso perdido cancionero.

¿Fizo ben en empregar o galego nun libro destinado a describir as paisaxes, os costumes, as supersticións, nunha palabra, as cousas de Galiza e das súas xentes? Hai quen o dubida, por crer a cousa filla dun pasaxeiro capricho e non dun movemento reflexivo; porque se pensa que o emprego dos dialectos³ é un re-

¿Fixo ben en empregar o galego nun libro destinado a describir as paisaxes, os costumes, as supersticións, nunha palabra, as cousas de Galiza e das súas xentes?

troceso; porque se teme a canto fala á provincia do que perdeu, e en fin, porque hai moitos a quen non lles importa sacrificar ao Moloch moderno, a centralización, estas pequenas agrupacións ao parecer tan insignificantes e estériles, que tendo unha historia, unha lei, unha lingua e unha raza, conservan aínda todos os elementos constitutivos dun Estado. Ademais fálese da patria!...

Con só lembrar, que entre todas, a idea e noción da patria é a menos susceptible dunha verdadeira definición, fica indicado que difícil será dar a entender coa claridade debida o que sexa semellante entidade. Fixando a mirada no sereo horizonte, vendo como tremen ao paso do vento os salgueiros que medran ás beiras do seu río, e como o pequeno outeiro cerra o paso aos homes e aos rumores lonxanos, o campesino —como o cruzado que a cada cidade que vía preguntaba ao seu amo: “Señor, ¿non é esta Xerusalén?”— abraxendo cunha ollada os límites da súa aldea, pode preguntarse: “Non é esta a miña patria?”

Pois ben, a despeito de todo, iso dinse hoxe as provincias, e moi en especial as de linguaxe propia; o mesmo en España que na Francia, en Italia que en Austria, en Rusia que en Inglaterra. O poeta, que é sempre o que anuncia a boa nova e consagra os seus triunfos, non se nega á resurrección deses pobos, non mortos senón esquecidos, antes iníciua, proclámaa e santifica, pódose ao servizo de tan nova causa. *Novus rerum nascitur ordo!* dinse, a repetir as proféticas palabras do seu mestre Virxilio.

Non fixo outra cousa a nosa autora, ferida polas inxustizas de que era vítima o seu país. Á súa voz de inspirada, fixo xurdir canto era de Galiza e recobrar o seu antigo predomínio. O popular, o primeiro: ¿E que máis propio e máis íntimo que os seus sentimentos e a súa lingua? A que tan nova foi enalzada por ter refrescado a poesía nas purísimas ondas da inspiración popular, e aberto á lírica española un novo camiño? ¿Por qué se ha

de negar o dereito de erguer da súa prostración a fala materna e colocala á altura dunha lingua literaria? Enténdese acaso que todos son, a pouco que o tenten, capaces de levar a cabo tan grandes, tan gloriosas resurreccións?

Díxose dos *Cantares* que se os poetas se agrupasen por familias, a súa autora debía formar ao lado de Roberto Burns, na dos poetas populares: e cando foi cuestión de *Follas Novas*, sinalouse o seu parentesco con H. Heine. Hai nisto contradición? Non na verdade. Cada libro pertence a unha época da súa vida e responde a un estado do seu espírito. No primeiro, o obxectivo enche e alimenta unhas páxinas consagradas por completo á descrición do país e a ser a fiel expresión dos costumes e sentimentos da súa xente. No último, o subxectivo recobra todos os seus dereitos e móstrase tan poderoso, que mereceu por isto ser considerada como un insigne poeta lírico, e en especial como un grande alexístico. Mais nun e outro libro resulta unha personalidade e vese un fin. Completándose, dan realizada a obra de redención que se propuxo a autora, por máis que xa nos *Cantares* se ache resolta.

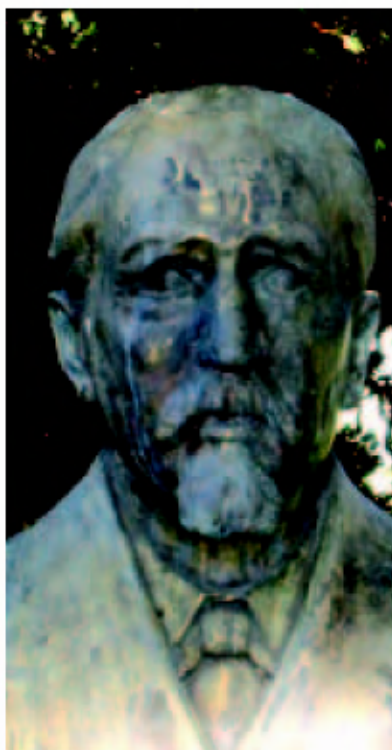
E na verdade que sen a precipitación con que foi escrito este libro, cegadas certas lagoas⁵ e dispostas e enalzadas as composicións dun modo tal que formasen un todo correlativo, como así o pensara, teríamos desde entón un afortunado equivalente de *Mireya*, sen a monotonía que imprime a esta obra a combinación métrica usada polo poeta da Provenza e sen os inconvenientes dunha acción a cuxo relevo e movemento se sacrifican ás veces pormenores e trazos, que non está ben pasar en silencio cando se trata de dar a coñecer o elemento poético dun pobo calquera. Por fortuna, puido ben axiña completar e rematar en *Follas Novas* a obra tentada, e isto con tal forza e dun modo tal, que até nas poesías máis persoais e en que os sentimentos da autora se presentan con toda a súa enerxía e ex-

clusivismo, puido ver a crítica un modo delicado e novo de contar as penas que aflixen a Galiza e á súa xente campesina. De tanta vida están dotadas as ardentes estrofas, e de tal modo o poeta soubo confundir e amalgamar os seus propios sentimentos e dores cos da rexión cuxas belezas describe e cuxas desgrazas conta!

O suceso acadado polos *Cantares* foi grande, en especial fóra do país para o cal foran escritos. Aínda dura, pero máis que noutro sitio en Catalunya. Dírfase que era un libro seu. Os seus críticos dedicáronlle extensos artigos, os seus poetas traduciron a maior parte das composicións. Era natural que así sucedese. Iniciábase para Galiza nos *Cantares* o movemento que alí estaban levando a cumprimento. Era un soldado que víña a combater nas súas filas: xa non se podía dicir que só de labios cataláns saía a protesta.

As múltiples e entusiastas felicitacións que con tal motivo recibiu daquela terra de homes libres, contrastaban dolorosamente cos profundos silencios doutras xentes.⁶ Van era o indisputábel triunfo, inútiles os aplausos recollidos baixo outros ceos. O desencanto teríaa gañado, tería dubidado da súa obra e de si mesma,

Busto de Manuel Murguía na Coruña.

se non estivese convencida de que habían de pasar anos, antes que a semente deitada no suco, puidese xermolar, crecer, ondular ao paso dos ventos propicios e por fin madurar a espiga aos raios dun sol de liberdade.

Caracteriza a poesía desta escritora, o ser eminentemente persoal, elefíaca, ora chea de abismos, ora casta e inocente como deusa que apenas desata o seu cinto de ouro nin descinxe a túnica. Natureza por esencia sensíbel, é como harpa suspendida en que xemen os ventos; organización moral que das máis nobres, todo canto toca imprégnao da rectitude da súa alma compasiva.

Aquelas estrofas, breves e cadenciosas, que parecían ter agromado dun golpe baixo o ceo de Grecia, encerran os apaixonados acentos dunha musa entre xermánica e do mediodía. Están cheas da *esencia das súas dores*. A súa graza e ondulación feminina témpanse e colorean ás veces cos trazos dun humorismo en que desabafa as angustias dun corazón eternamente aflixido. Sinxela e pura, até reproducir en todo o seu candor e realidade a produción popular, ten acentos apaixonados que saen do íntimo e comunica aos demais o lume que abraza as súas entrañas: semellante ao raio, que

O mesmo amor á terra natal que inspirou os seus versos galegos, anima tamén os que escribiu en castelán. Todo é neles igual, a nota, a cor, o perfume, a luz, mesmo o triunfo acadado

fende os espazos e encende e queima canto encontra ao paso. Por isto non se acha nada de indeciso nos seus versos: fillos dunha inspiración real, levan o selo do seu enérxico carácter e da súa alma chea de tenrura. A expresión é sempre exacta, poética abundante; o movemento natural; a forma pura, sen énfase, simple e grandiosa no medio dunha sinxeleza purísima. A versificación fluída; o metro rico e variado, caprichoso case; a rima espontánea. Pódese dicir que xamais poeta ningún na nosa terra posúu, en máis alto grao o poder da forma.

É esta condición esencial en todas as obras marcadas co selo poderoso dunha personalidade poética. Non hai ningún gran escritor que non posúa a forma en máis ou menos grao, nin ningún poema famoso que careza dela. A pureza e serenidade de Goethe transparentase nuns versos que teñen a limpidez das claras correntes e dos ceos azuis. Byron colore as ardentes estrofas, rápidas, nerviosas, coa luz que escintila da súa alma de lume.

Nunha palabra, o fondo e a forma alíanse de tal maneira nas obras do xenio, que son como a alma e o corpo; non poden separarse sen perigo de morte, nin existir cada unha de por si. Aínda que non en tanto grao como nas artes plásticas, a forma é un elemento esencial na produción literaria: a mesma poesía non pode pasarse sen os encantos da medida e da rima.

Non o dubidades, pois; cando un poeta posúe a forma en toda a súa variedade e riqueza, posúe tamén o vigor e a forza necesaria para animar o bloque inmaterial e producir as obras, xa que non se digan inmortais, duradeiras ao menos.

A nosa escritora publicou tamén algúns libros en prosa. Os principais son; *Ruínas*, *El caballero de las botas azules*, e *El primer loco*. Cada un pertence a un xénero dado, mais en todo se descobre a poderosa orixinalidade da súa autora. Non se parecen a nada; non teñen antecedentes, nin hai moitos capaces de seguiolos.

No primeiro, unha case visión dos tempos en que viviron os nosos avós, permítelle describir tipos e costumes que parecen tomados do natural e no seu tempo. Tanta é a verdade e tanta a graza con que están trazadas figuras, paisaxes, escenas e sentimentos, que o lector acredita ter coñecido os heroes do relato e telos aínda diante dos ollos. É unha triste historia doutroa, bañada por un plácido raio de sol e alegrada con algúns sorrisos. Os descendentes dos heroes pasean aínda polos mesmo lugares ca eles. O drama das dores resignadas desenvólvese con todo vigor nas animadas páxinas. Vese desde logo, que as boas almas de que se trata viviron en realidade e pasaron por este mundo tan só para gañar o outro.

En *El caballero de las botas azules*, son máis notorias estas cualidades e vese que están levadas a un grao de perfección, que acusa un verdadeiro progreso nas facultades do escritor. Están estas ben de manifesto; moi cego ha de ser quen non as vexa. Unha fábula nova, curiosa, que obriga a pensar nalgo máis que no que se le, unhas escenas habilmente presentadas, un diálogo inimitábel e uns tipos acabados; eis o que se encontra n aquel libro, ao cal faltou tan só nacer a tempo para ter a fortuna que acadaron outros, ben distantes por certo do seu valor e transcendencia.

Neste irmán menor de *El doctor Lañuela*, a máis fría ironía sazona as súas páxinas, mais moi en especial o diálogo entre o home e a musa, que vai no libro á maneira de introdución. Non creo que se escribira entre nós e nos nosos días cousa que o iguale. Non parece obra dunha muller. A non ser por algúns toques delicados e por completo femininos que o esmaltan, diríase fuxido da pena de H. Heine. Non hai máis sarcasmo en Atta Troll ni, tampouco máis poesía.

No seu conxunto o libro presenta algunhas desigualdades, polo xeral fillas do asunto e maneira de o tratar; mais capítulo por capítulo e personaxe por personaxe, é dunha unidade e

Última foto coñecida de Manuel Murguía

dunha realidade tal, que seduce e encadea. Casualmente nisto estriba todo o seu encanto, e que o lector estea constantemente esperando o imprevisto. Que ao final se pregunte este dubidoso e confiado, se é verdade que o comprendeu e aínda que pretenda saber o que quixo facer a autora, neste, por algo chamado conto estraño, nada importa. Outro tanto sucede con *El doctor Lañuela* e con todos os fillos lexítimos do humorismo; pérdense non inexplicable. O mesmo agrado de que se di posuidora a burlona musa que inspira o home que ha de pór o axóuxere ao gato, baña as páxinas todas deste libro por completo orixinal. Que sexa o bo cabaleiro a personificación do século presente, ou que sirva tan só para agrupar ao seu arredor e facer resaltar algunhas figuras dun cómico perfecto; que unha constante ironía non permita distinguir ben o que hai de transcendental na obra, non é cousa que deba preocupar a ninguén, pois ficando aberto o campo á curiosidade non satisfeita, cumpre de todo o programa que a musa burlona trazou ao das botas azuis. —Que será? Que non será? Pregúntanse a cada momento os personaxes todos da obra: non conclúe tan mal esta, cando o lector ao pechar o libro ten tamén que se preguntar. —Que será? Que non será?

Non se dá igual caso ao ler as ardentes páxinas de *El primer loco*: traballo breve, apaixonado, cunha finalidade, e aínda puidera dicirse cun obxecto práctico que escapou á crítica. Máis que un conto, é un estudo psicolóxico, en que, á maneira que empeza agora a se entender que deben ser escritas as novelas, descríbese un estado da alma e estúdase unha paixón. Non hai verdadeira fábula polo tanto, e a que hai estorba. Flota o heroe entre o real e o ideal, entre o que é e o que cre ser, entre o sentimento da suprema xustiza que o anima e goberna, e a inxustiza declarada dalgunhas das súas accións. Mais no fondo, aparece en toda a súa plenitude e sufrindo as consecuencias do seu estado moral, como un home que toma as súas visións por realida-

des, e cuxa diaria e viva exaltación, raiana da loucura, non lle permite portarse como cordo.

As contadas páxinas en que se desenvolve a acción, son ás veces dunha elocuencia magoante. A alma vehemente do heroe preséntasenos atormentada por unha constante visión: para el non hai no mundo máis que unha idea, un punto claro e brillante, ela. É un atleta que loita brazo a brazo cun inimigo imaxinario, ao cal non é posíbel que venza. Porque este inimigo invisíbel, mais sempre presente, é o seu propio corazón.

O mesmo amor á terra natal que inspirou os seus versos galegos, anima tamén os que escribiu en castelán. Todo é neles igual, a nota, a cor, o perfume, a luz, mesmo o triunfo acadado: triunfo que xa non pode ter aos seus ollos os dourados resplandores douradora, pois achouna de novo triste, ferida polo mal, prostrada e sen consolo. Estas poesías, escritas ao pé do río que baña os campos en que pasou a súa infancia e nos cales se reflicten como nas ondas as paisaxes que bordan as súas beiras, están cheas das antigas amarguras que parecían presaxiar as dores que hoxe a aflixen. As rosas da súa infancia medran nas roseiras que coída baixo os ceos amados, os ventos da ría deloíran a veiga, os montes que ve desde a súa xanela son os mesmos que vía noutros tempos; todo é igual, só que faltan ao seu arredor algúns seres, e no seu corazón moitas esperanzas; só ela, sendo a mesma, é distinta. Nos seus ollos non se reflicte xa outra luz que a do mal que a consome e aniquila.....■

¹ Naceu na casa do Camiño Novo, que fai esquina á estrada de Conxo, casa que,

sendo propiedade dos avós do Sr. Romero Ortiz, é posíbel que nacesse nela tamén aquel home público. En Padrón viviu na rúa que leva o nome do poeta máis insigne que produciu esta vila, do autor de *El siervo libre de amor*.

² Ernestina Dronet. — *A un sceptique*.

³ O galego non é dialecto do castelán, senón idioma. Se se quere considerar como tal dialecto, faise forzoso dicir que o é do portugués.

⁴ F. de Paula Canalejas, no seu artigo crítico dos *Canlares*, saudou a autora como unha esperanza da lírica española. *Follas Novas* e *En las orillas del Sar*, dirán se aquel ilustre e malogrado escritor se equivocou no seu xuízo.

⁵ Tamén detiveron á autora os límites impostos polo editor, que non quería arriscarse a máis do posíbel, cun público ao cal se daba por primeira vez un volume de versos en galego. A non ser por esta especial circunstancia, o seu libro tería acadado aquel desenvolvemento necesario, para que respondese por enteiro aos propósitos que abrígaba a autora, que non eran outros que os de dar vida e acción ás múltiples escenas, paisaxes e mariñas de Galiza, así como a todo canto se refere ás cousas dos homes que a poboan e ás paixóns que os dominan.

⁶ Non hei de calar que moitos dos seus versos pasaron de tal xeito ao dominio público, que entre os contos populares que recollín viñeron bastantes dos seus, atribuídos xa á musa popular. Nun sermón de entroido na Coruña, intercalando o seu autor nel a glosa de S. Antonio bendito, a moitedume, que descoñecía semellantes versos, desatouse en aplausos, e pediu unha e dúas veces a súa repetición. E digo descoñecía, porque aínda non se fixera a segunda edición do libro, e a primeira apenas corría máis que entre uns poucos. Outro tanto aconteceu en Madrid. Representábase o sainete de Don Juan de la Cruz *Las casañeras picadas*, e ao que facía o papel de mozo de corda ocorréuselle recitar en certa escena, no canto dos versos do autor, os de *Adios ríos, adios fontes*, que se fixeron repetir catro veces por xentes alleas ao país galego.